

Дарактардын укмуштуу дүйнөсү

Автор: Умерова Нурия

Сүрөтчү: Эльнур Исаков

Которгон жана адаптациялаган: Талгат Деркембаев

Дарактардын укмуштуу дүйнөсү

Автор: Умерова Нурия

Сүрөтчү: Эльнур Исаков

Которгон жана адаптациялаган: Талгат Деркембаев

Кыргыз тилинде

Бишкек-2021

Copyright © 2021, Бул чыгарма Creative Commons Attribution 4.0 Эл аралык лицензиясы (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) боюнча лицензияланган

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Бул ишти коммерциялык максаттарда колдоно аласыз. Бул чыгарманы адаптациялап, толуктай аласыз. Авторлордун, иллюстраторлордун ж.б. автордук укугун жана өздүк маалыматтарын сакташыңыз керек.

Удивительный мир деревьев, Copyright © 2021, Эта работа лицензирована по международной лицензии Creative Commons Attribution 4.0. (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), за исключением случаев указанных ниже. түп нускасынан ылайыкташтырылган. CC BY 4.0 лицензиясы негизинде лицензияланган.

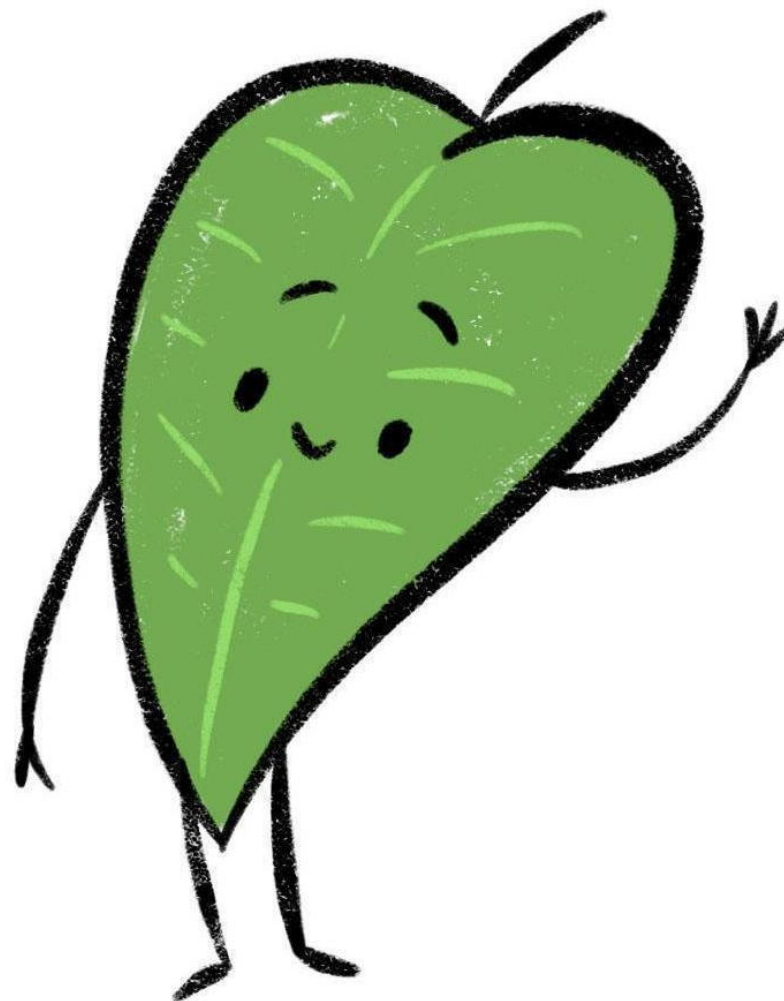
"Дарактардын укмуштуу дүйнөсү" (кыргыз тилинде), автор Умерова Нурия, сүрөтчү Эльнур Исаков, Талгат Деркенбаев тарабынан которулуп адаптацияланган.

Төмөнкү сүрөттөр жогорудагы китептин лицензиясынан алынып салынган. Ар бир сүрөт автордук укук ээсинин шарттарына ылайык жөнгө салынат: Сырткы бет: zayne_c, © 2021 Freepik.com. 4-б lifeforstock_freepik, © 2021 Freepik.com; lifeforstock_freepik 5-б julia-filirovska_pexels, © 2021 Pexels.com. 6-б mike_pexels, © 2021 Pexels.com. <https://www.pexels.com>. <https://www.pexels.com>. 7-б - Laurens Hoddenbagh, © 2021 Shutterstock.com. 10-б – StanislavKachyna, © 2021 Shutterstock.com. 11-б Michal Hykel, Michail_Vorobyev, © 2021 Shutterstock.com. 12-б, Milosz Maslanka, Sean Pavone, © 2021 Shutterstock.com. 13-б javarman, James Jiao, © 2021 Shutterstock.com. 14-б - Danita Delimont, © 2021 Shutterstock.com. 7-б Wirestock, © 2021 Freepik.com 8-б AhmetAsar, © 2021 Flickr.com. <https://www.flickr.com>; 8-б Saramukitza, © 2021 Pixabay.com. <https://pixabay.com/ru/photos>;; стр 9: JitKumar, © 2021 Unsplash.com. https://unsplash.com/photos/_1PwG-jP9w; Antrianas. CC0 1.0. :Wileydoc. CC0 1.0. :johnson. CC0 1.0.; Tawatchai07, © 2021 Freepik.com. 15-б:Henryk Sadura, Guitar photographer, © 2021 Shutterstock.com

Бул басылма АКШнын эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттиги (USAID) аркылуу көрсөтүлгөн Америка элинин колдоосу менен түзүлдү. Басылманын мазмуну USAIDдин же АКШ Өкмөтүнүн пикирин милдеттүү түрдө чагылдырбайт.

Салам, досум. Менин атым жалбырак.
Мен жердин көптөгөн булуң-бурчунда
болуп келгем. Сени да мени менен
саякатка чакырам.

Биз бул саякаттан дарактардын
сыйкырдуу дүйнөсү жөнүндө көп сонун
маалыматтарды алабыз.

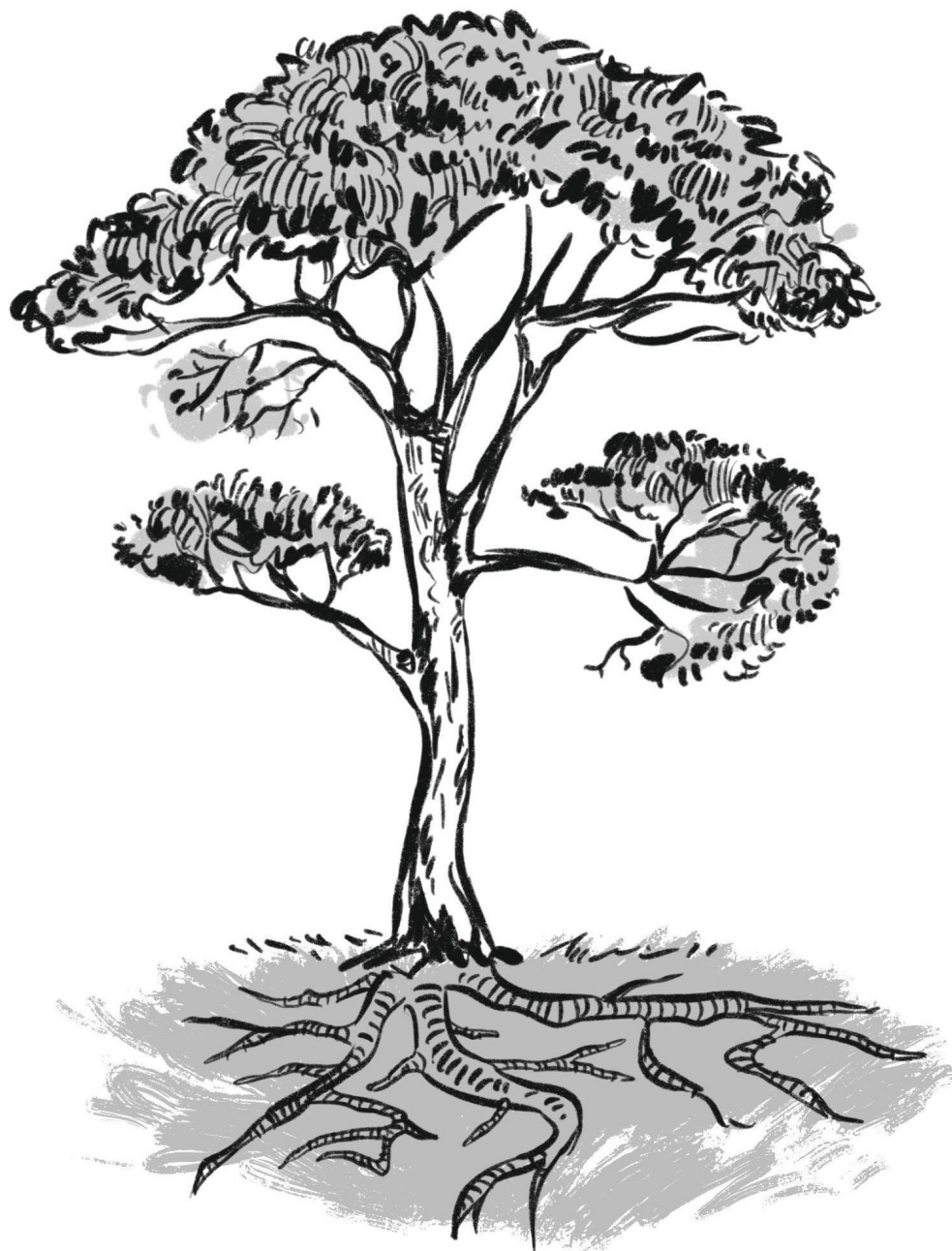
Дарактар эмне үчүн керек?

Дарактар өзгөчө кооз болушат.

Бак-дарактар жан-жаныбарлар, канаттуулар үчүн үй болуп берет.

Өсүмдүктөр абаны тазалап, бизге кычкылтек берет. Жайкысын дарактын көлөкөсүндө абдан салкын болот.

Ал эми мөмөлүү дарактар бизге даамдуу мөмөлөрүн берет. Жыгачтан кагаз, эмерек, оюнчуктар жасалат.

Дарак кайсы бөлүктөрдөн турат?

Дарак бир канча маанилүү бөлүктөн турат. Анын башы, сөңгөгү жана тамырлары бар. Сөңгөгү дарактын өзөк бөлүгү болуп саналат.

Дарак сыртынан кабык менен капталып турат. Кабыктын сырткы катуу катмары аны кургап калуудан жана курт-кумурскалардан сактап турат. Кабык зыянкечтерди дарактын ичине киргизбейт.

Дарактын башы бутактардан жана жалбырактардан турат.

Дарактар сулууланганды жакшы көрөт. Башы ар түрдүү формада болот. Алардын кээ бирлери жайылып турса, айрымдары бийик же жапыз болот. Алардын түстөрү да ар башкача.

Келгиле, дарактардын кантип айырмаланарын билип алалы.

Бак-дарактарды жалбырактардын түзүлүшүнө жараша айырмалашат.

Жазы жалбырактуу дарактар

Жазы жалбырактуу дарактардын жалбырактары жалпак жана кеңири болот. Мисалы, эмен жана кайың.

Ийне жалбырактуу дарактар

Ийне жалбырактуу дарактардын жалбырактары ичке болот. Мисалы, карагай ушундай. Булар жыл бою жапжашыл бойдон тура беришет.

Дайым жашыл дарактар

Жалбырагы күбүлүүчү дарактар

Мындай дарактардын жалбырактары түшүп турат. Мисалы, эмен дарагы.

Мөмөлүү дарактар

Мөмөлүү дарактар биздин бакчабызда өсүп, түшүмүн берет. Аларга алма, алмурут, алчаны мисал кылсак болот.

Кымбат баалуу дарактар

Буларга эмен, кедр, ясень дарактарын мисал кылсак болот. Алардан кымбат баалуу эмеректер жасалат.

Кээ бир дарактарды кеме куруу үчүн да пайдаланышат.

Дарактарга жалбырактар эмне үчүн керек?

Жалбырактар дарактардын дем алуусуна жардам берет. Дарактар дем алыш үчүн кычкылтек керек. Күндүз дарактар көмүр кычкыл газын жутуп, кайра кычкылтекти бөлүп чыгарып турат.

Жалбырактар эмне үчүн күзүндө саргайып кетет?

Жазында жана жайында жалбырактар ачык жашыл түскө боёлот. Бул хлорофилл аркылуу ишке ашат. Ал күндүз күн тийип турганда, жалбырактарды чөптүкүндөй ширелүү түскө боёйт.

Эгерде күн аз тийсе, хлорофилл бузулуп, башка заттарга орун бошотот. Алар жалбырактарды күз мезгилинде сары, кызыл-сары, саргыч сыяктуу ачык түстөргө боёйт.

Эмне үчүн жалбырактар күзүндө түшөт?

Жайында күн тийип турганда, өсүмдүктөр көп нымды буулантат. Тамырлардын жардамы менен алар жерден суу алышат.

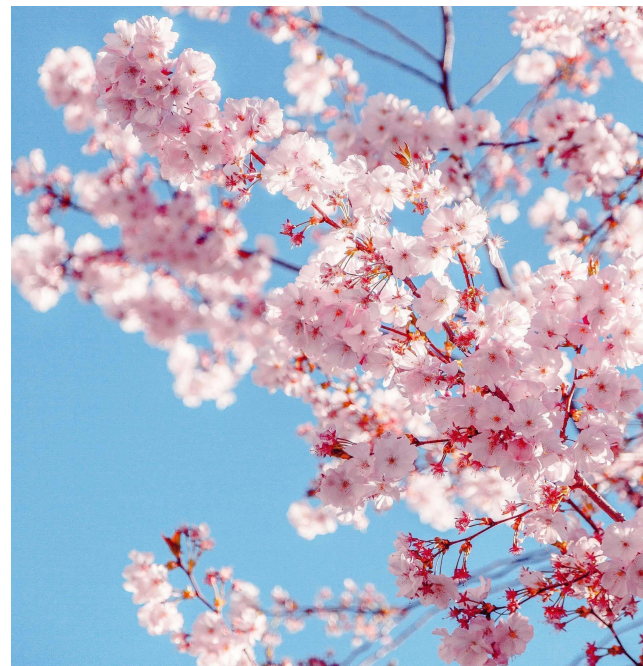
Кышында өсүмдүктөр суу иче албайт. Анткени кыртыш тоңуп калат. Ошондо алар жалбырагын таштайт.

Бул дарактын өзөгүнө жана бутактарына нымды сактоого жардам берет.

Гүлдөр дарактарга эмне үчүн керек?

Дарактардын гүлдөрү аябай кооз. Гүлдөр уруктуу мөмөлөрдүн түйүлүшү үчүн керек.

Алча, өрүк жана кара өрүктүн мөмөсүндө бир эле данеги болот. Ал эми алма менен алмурутта бир канча данек бар.

Ак кайың – жалбырактуу кооз дарак. Ал түптүз болуп өсөт. Жазында бүчүр байлайт. Бүчүрлөр анан жалбыракка айланат.

Ак кайың абаны эң сонун тазалайт. Кайыңдын кабыгынан кооз буюмдар жасалат.

Эми Кыргызстанда өскөн дарактардын түрлөрү менен таанышып көрөлү.

Арча – эки миң жылга чейин өсө турган керемет дарак. Биздин Тянь-Шанда арча токойлору көп.

Эң бийик арчанын бою он алты метрге чейин жетет. Бул үч кабат үйдөн да бийик.

Кара жыгачты карагай деп да аташат. Аны аарылар аябай жакшы көрүшөт. Себеби жаз маалында кара жыгач көп чаңча жана шире берет.

Кара жыгачты өлкөбүздүн шаарларынан жана айылдарынан көп көрүүгө болот. Алар парктарда, аллеяларда жана токойлордо өсөт.

Терек – өтө бийик өскөн дарак.

Терек беш кабат имараттан да бийик өсөт. Анын жалбырактары үч бурчтуу келет.

Терек Кыргызстандагы тоолордун этегинде жана суулуу өрөөндөрдө өсөт. Аарылар теректи да жакшы көрүшөт. Алар теректен клей жана чаңча чогултушат.

Эмен – тамыры күчтүү алп дарак. Эмен дарагы 400 жылга чейин жашайт. Анын уругу малга жакшы тоют болот.

Карагай – жапжашыл болуп өскөн ийне жалбырактуу дарак. Ал 300-500 жыл жашайт.

Кабыгы кочкул боз келет. Карагайдын бутактарында тобурчактар өсөт. Кээ бир карагайлардын бою 50 метрге чейин жетет.

Грек жаңгагы

Грек жаңгагын "таш жаңгак" деп да атап коюшат. Грек жаңгагында көптөгөн витаминдер бар.

Жаңгактан май алышат. Кыргызстандын түштүгүндөгү Арланбап токоюнда 1000 жыл жашаган бою 30 метрге жеткен жаңгак дарактары бар.

Биз планетабыздын ар кайсы булуң-
бурчундагы укмуштуудай дарактарды
көрөбүз.

Эң чоң дарактар

Эмесе, дүйнөдөгү эң байыркы жана эң бийик
"мамонт дарагы" деп да аталган секвоя дарагы
менен таанышабыз. Бул дарак Америкада өсөт. Ал
3500 жылга чейин жашайт.

Секвоя дарагынын туурасы 15 метрге чейин
жетет. Бийиктиги 50 кабат үйдөй келет.

Эң кичинекей дарактар

Бул Жердеги эң кичинекей болуп өскөн эргежээл мажүрүм тал.

Ал Европада өсөт. Бою болгону 10 эле сантиметрге жетет. Элестетсең, сенин смартфонундай эле.

Ал Африкада өсөт.

Эң эле саркеч дарак – баобаб
Карачы муну, кандай зор!
Баобаб бутагы жок, түз өсөт. Ал эми дарактын чокусунда жалбырактуу башы бар.

Эң эле түстүү дарак – америкалык кара дарак.

Анын жалбырактары кызыл жана сары түстөргө кулпуруп турат.

Эң эле катуу үн чыгарган дарак – гвиана курупитасы
Ал Түштүк Америкада өсөт. Бул өсүмдүктүн мөмөсү бир башкача.

Мөмөлөр дарактын сөңгөгүндө өсөт. Алар жерге түшкөндө, абдан катуу үн чыгарат.

Эң көркөм дарак – Мадагаскардагы оттуу дарак

Оттуу дарак өрттү элестетип, кызыл
болуп гүлдөйт.

Өзгөчө дарак

Бул дарак Йеменде өсөт. Аны
"ажыдаардын каны" деп да атап коюшат.

Бул дарактар чоң козу карындарды
элестет. Алардын мөмөсүнөн ачык кызыл
түстөгү шире алынат.

Эң сыйкырдуу жана көздүн жоосун алган эвкалипт дарагы

Индонезияда өсөт.

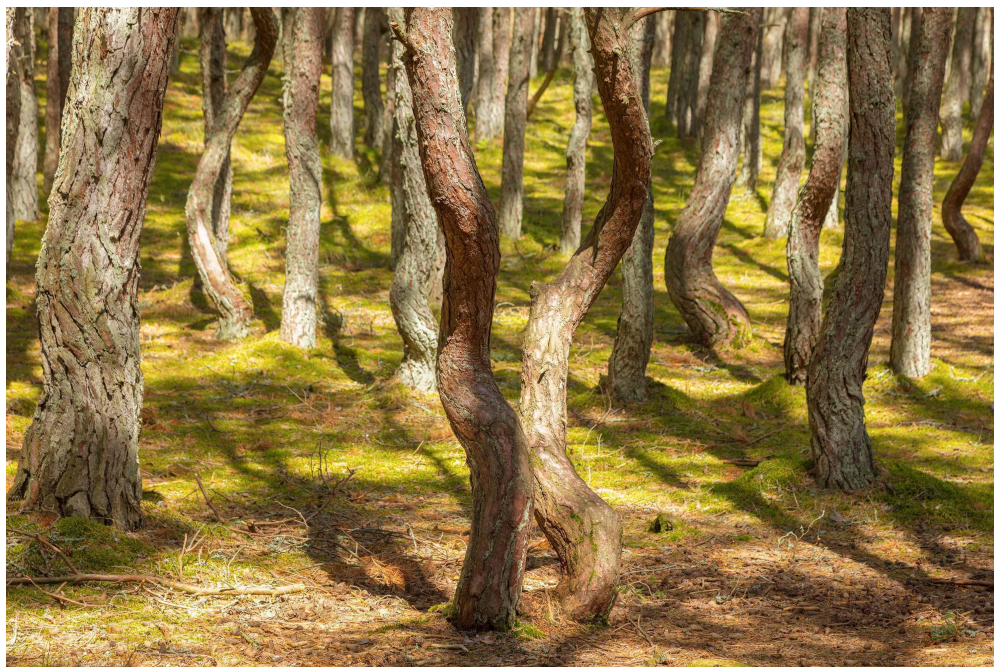
Түз өскөн бул дарактын шайы өңү бирде жашыл, бирде кызыл, кызыл-сары, көгүш болуп өзгөрүп, куюлушуп, кубулуп турат.

Японияда өскөн сакура дарагы – **эң романтикалуу дарак.**

Бул япон алчасы дүйнө жүзүнө белгилүү.

Сакура – жаздын символу.

Орусиянын бийчи дарактары

Ийне жалбырактуу бул кызыл карагай бир кызыктай болуп чырмалышып, кыйшайып, буралып өсөт. Бир караган кишиге булар бийлеп жаткандай сезилет.

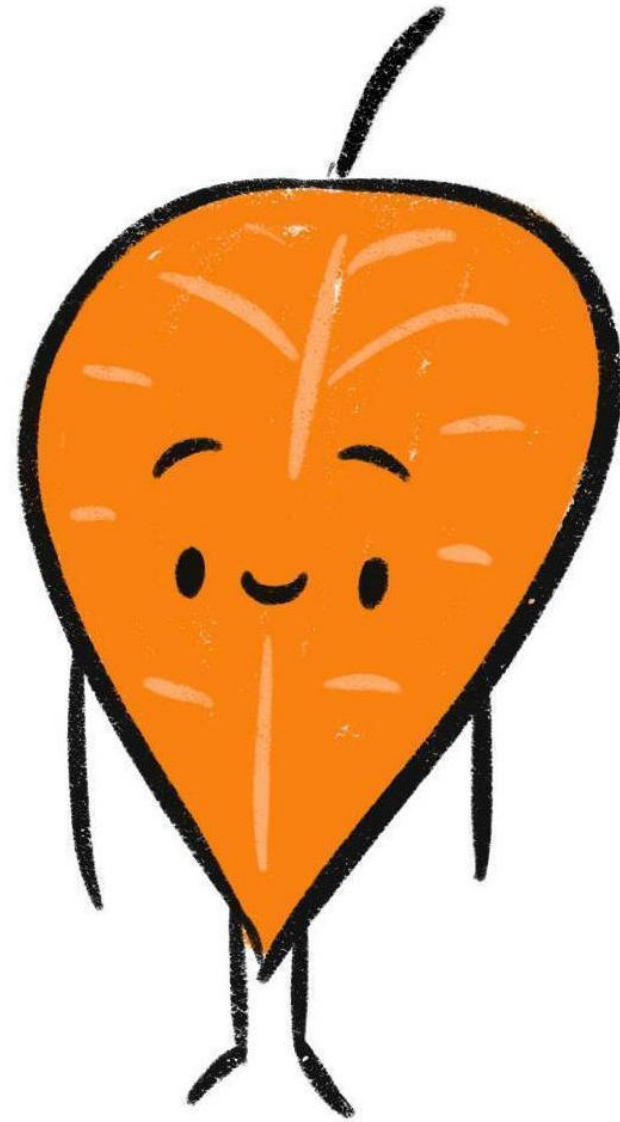
Япониядагы ырдаган дарактар Сагано дарагы деп бир катар болуп өскөн бамбуктарды билишибиз керек. Шамал болгондо бамбуктун сабактары ырдап жаткандай туюлат.

Ошентип биздин кызыктуу саякатыбыз соңуна чыкты. Сага дарактарды изилдеген жактыбы?

Дарактарды кайтарып, коргоп, аларга кам көрүш керек. Жазында жаш көчөттөрдү отургузуу керек.

Досторуңа билгениңди айтып, биздин кереметтүү дарактар дүйнөсүнө тез-тез келип тур.

Автор: Умерова Нурия
Сүрөтчү: Эльнур Исаков
Которгон жана адаптациялаган:
Талгат Деркембаев

Сүрөттөр төмөнкү сайттардан алынган:
www.stutterstock.com, www.flickr.com,
www.freepik.com, www.pixabay.com,
www.pexels.com, www.stockvault.com,
www.unsplash.com

USAID "Окуу керемет!" долбоору
Кыргыз Республикасы

1-класс	1.1 деңгээли
	1.2 деңгээли
	1.3 деңгээли
2-класс	2.1 деңгээли
	2.2 деңгээли
3-класс	3.1 деңгээли
	3.2 деңгээли
4-класс	4.1 деңгээли
	4.2 деңгээли